

Ertuğrul Murat ÖZGÜR
Ankara Üniversitesi
Coğrafya Bölümü
ozgur@ankara.edu.tr

Ders 5 TÜRKİYE'DE YERLEŞME SİSTEMİNİN EVRİMİ

- 1) Yerleşme Lokasyonu Nedir?
- 2) Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi

- Bir yerleşmenin ortaya çıkabilmesi için bazı gereksinimlerin ve zorunlulukların karşılanması gerekir. Yerleşilecek yerler birden fazla üstünlüğe sahip olmalıdır ki ilk yerleşik insanlar, bu üstünlüklerin bir arada buldukları yerleri yaşam alanı olarak seçmiştir.
- Geçmişte bir çok yerleşme, bugünkünden farklı sosyal ve ekonomik koşullar altında kurulmuştur. İlerleyen yıllarda bu koşullardan bazıları ortadan kalkmıştır ki bu yer seçimi etmenlerinin çok uzun süreli olmadığına ve zaman içinde değiştiğine işaret eder.
- **Yerleşmelerin kuruluş yeri (lokasyonu) rastlantısal bir olay değildir ve bu her bir yerleşmenin var olabilmesinin nedenidir.**
- Yerleşmenin kuruluş yeri için iki unsur üzerinde durulabilir: **Sit ve sitüasyon.**

- **Sit (site)**, yerleşmenin yapılarının üzerine oturduğu değişmeyen, sabit yeridir.
- Sit, yerleşmenin fiziksel(mutlak) lokasyonunun özelliklerini anlatır.
- Bir yerleşmenin uygun sit koşulları, şu etmenleri içerir:
 1. Drenajı iyi, su baskınlarından uzak **kuru zemin**
 2. Güvenilir ve temiz **suyun varlığı**
 3. Güvenli-korunaklı olma, **savunmaya elverişlilik**
 4. Yakıt/yapı malzemelerine kolay erişilebilme, **orman/çalılık alanlara yakınlık**
 5. Tarım ve hayvancılık arazisine sahip olma, **tarımsal alanların varlığı**
 6. **Ulaşım kolaylığı** için doğal yol güzergâhlarında/kavşaklarında olma
 7. Akarsuların geçiş noktasında olma, **sığ veya köprübaşı yerler**
 8. Deniz veya su yollarının kenarında olma, **limana ve taşımacılığa uygunluk**

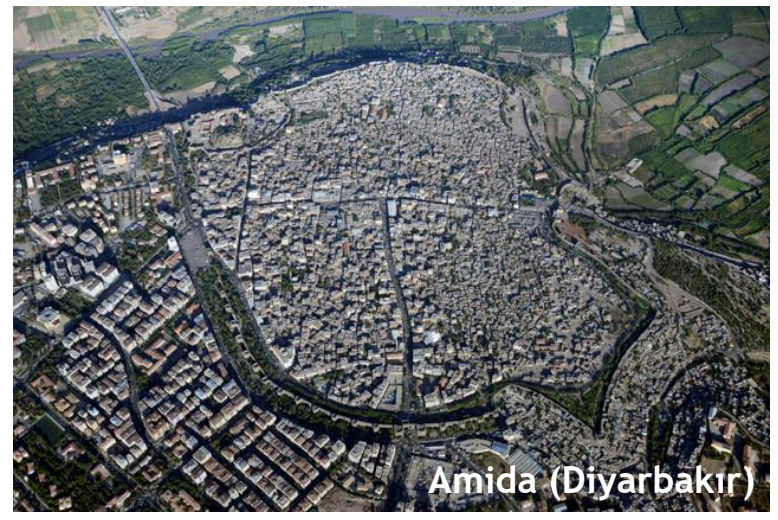
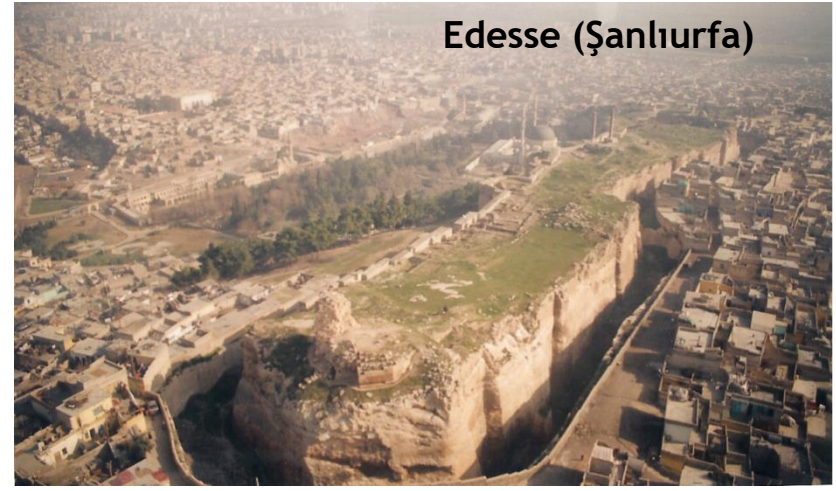
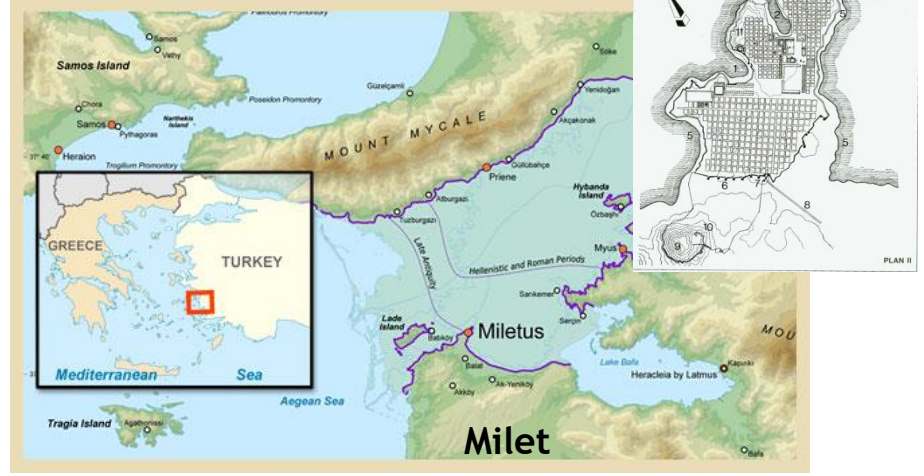
- **Sitüasyon (*situation*)**, bir yerleşmenin diğer yerleşmelere ve bölgelere, ticaret ve yol güzergâhlarına göre zamanla değişebilen göreceli konumunu (lokasyonunu) anlatır.
1. Zengin ve kalabalık nüfus bölgelerine yakınlık
 2. Farklı bölgeleri birbirine bağlayan ulaşım güzergâhlarında olma
 3. Dünyanın değişen ekonomik sistemlerine uyum kabiliyeti

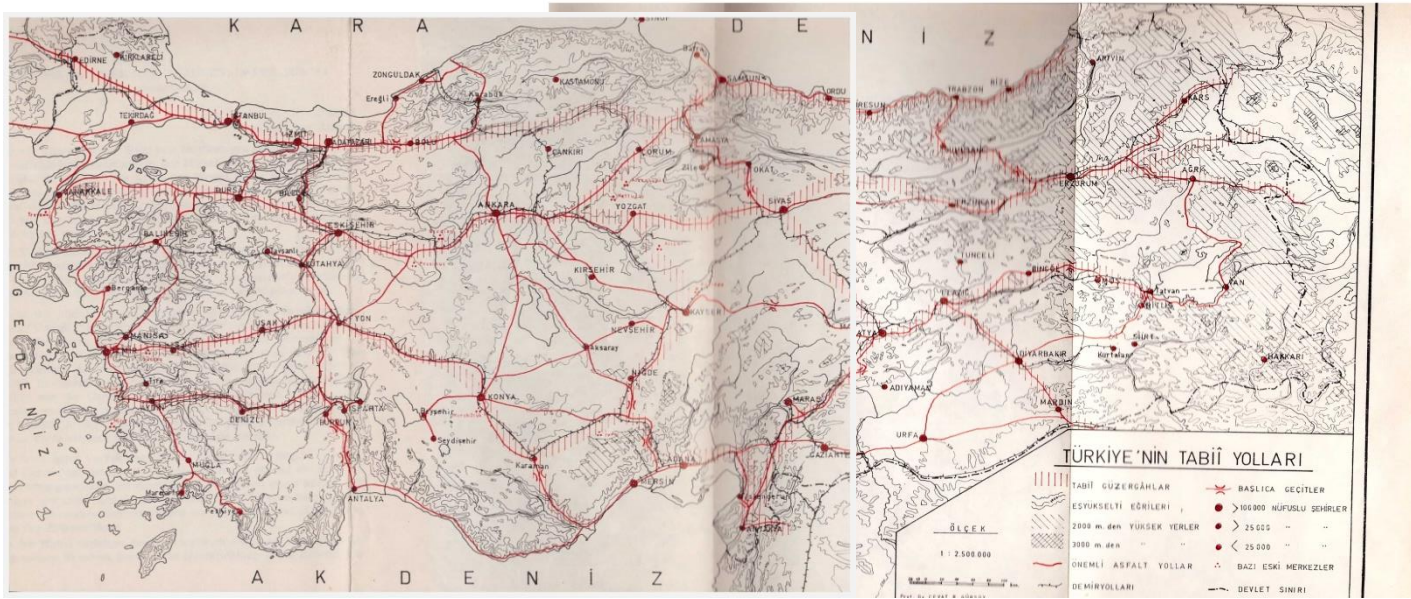

Sıhhiye'den Kale'ye bakış
Zâbitan(Subay) Yurdu (Bugünkü Sıhhiye Orduevi)

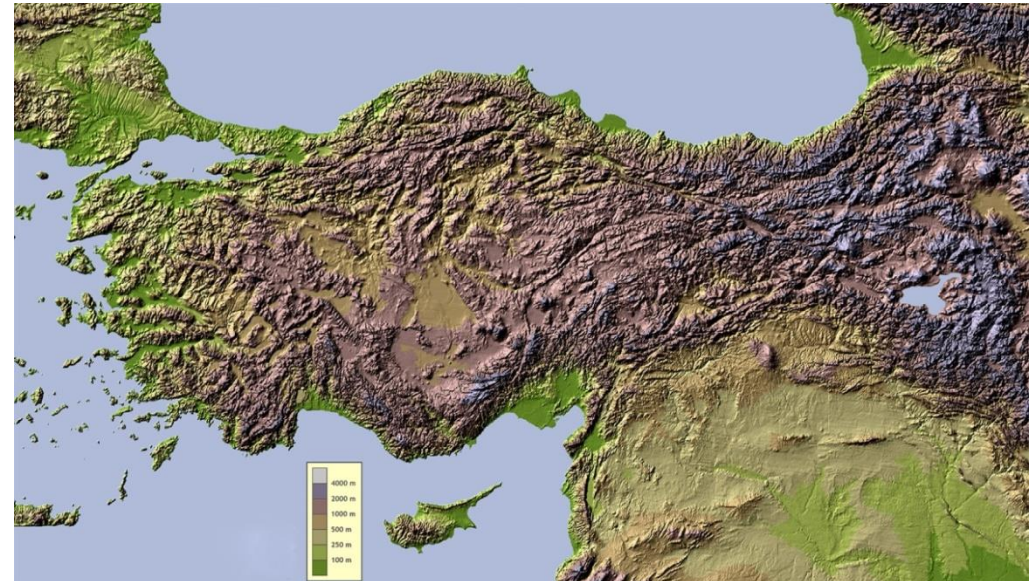
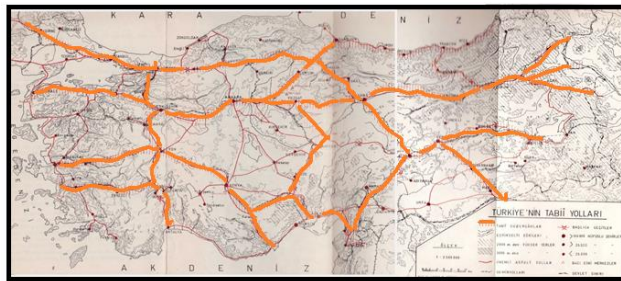

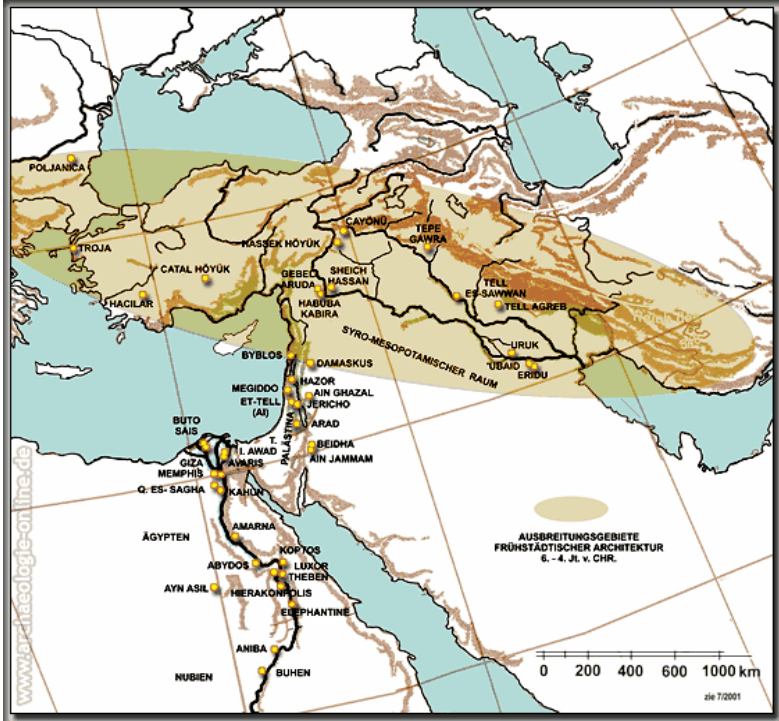

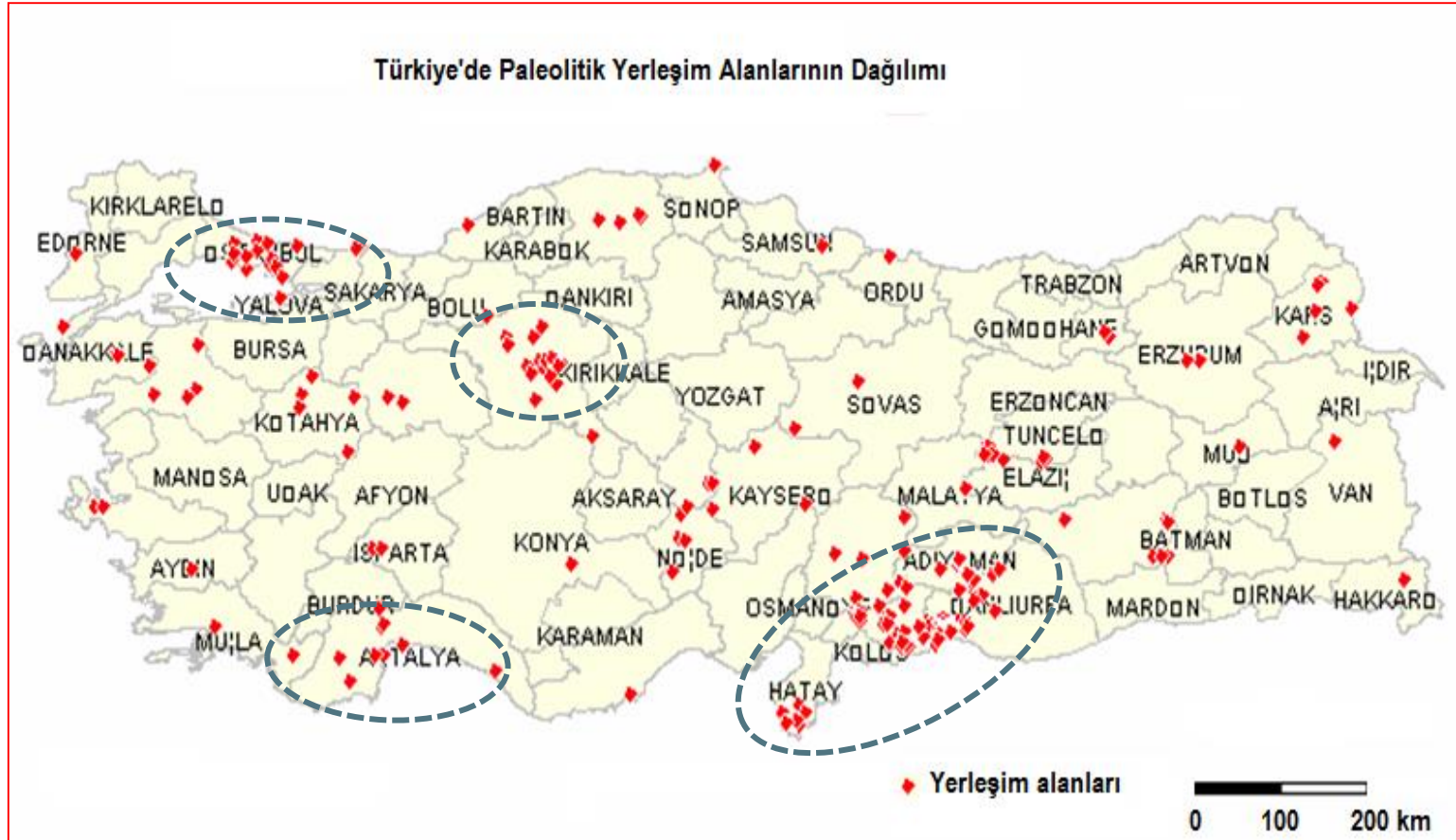

Kaynak: Gürsoy, C.R. (1975). Türkiye'nin Tabii Yolları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 26, 24-33.

- Türkiye topraklarının ilk sakinleri, Paleolitik’te (Eski Taş Devri) mağaralarda, kaya kovuklarında ve açıkta yaşayan insan topluluklarıdır.
- Toros Dağları, Amanoslar ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin bazı kesimleri, Paleolitik dönem insanların yaşadığı alanlardır.
- **Antalya-Karain, Adıyaman-Palanlı, Gaziantep-Şarklı, Hatay-Kanal, Merdivenli, Üçağızlı** mağaraları bunlara örnek olarak gösterilebilir.
- İnsanların buraları yaşam alanı yapmalarında şu etmenler etkili olmuştur:
Mağara oluşumu ve gelişimine elverişli kalker yapılı arazi,
Ilıman iklim koşulları,
Avcılığa ve toplayıcılığa imkân tanıyan zengin yaban hayatının varlığı,
Su kaynaklarının bolluğu
- Bu dönemin insanlarında doğal mekânlarda **barınma-saklanma** ve **avcılık/toplayıcılık**la varlıklarını devam ettirme eylemi çok açıktır.
- Yerleşme sisteminde bu evre, **deneyime dayalı mekân** kavramıyla örtüşen toplumsal evrim ve mekânsal düzene karşılık gelmektedir.

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesi verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

<http://www.tayproject.org/trhome.html>

- Göbekli Tepe, yaklaşık 12.000 yıl öncesine tarihlenen Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık olarak 15 km. uzağında Örencik Köyü yakınlarında yer alan dünyanın bilinen en eski kült yapılar topluluğudur.
- Çömlekçilik öncesi bir toplumdan kalmış olan bu yapılar, T biçimindeki 10-12 dikilitaş yuvarlak planda dizilmiş, araları taş duvarla örülmüş haldedir. Yapının merkezinde daha yüksek iki dikilitaş yerleştirilmiştir.
- Bu dikilitaşların çoğu üzerinde insan, el ve kol, çeşitli hayvan ve soyut semboller, kabartma ya da oyularak betimlenmiştir. Bu kompozisyonun, bir öykü, bir anlatım ya da bir mesaj ifade ettiği düşünülmektedir.
- Hayvan motiflerinde boğa, yaban domuzu, tilki, yılan, yaban ördekleri ve akbaba en sık görülen motiflerdir.

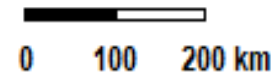
- **Neolitik** (Yeni Taş Devri), M.Ö. 8. bin yıldan itibaren, Paleolitik Dönem’in avcı-toplayıcılık ekonomisinden tarla kültürleri ve hayvan yetiştiriciliğine, aynı zamanda da yerleşik hayata geçişin başladığı dönemdir.
- Türkiye sınırları içinde Çumra (*Konya*) yakınlarındaki **Çatal Höyük**,
- Burdur’un 35 km. güneybatısındaki **Hacılar**,
- Aksaray’ın 25 km güneydoğusundaki **Aşıklı Höyük**,
- Ergani yakınlarındaki **Çayönü** insan eliyle yapılmış meskenlerden oluşan ilk yerleşme örnekleridir.
- Neolitik yerleşmelerin genelde Toroslara komşu alanlarda belirmesi, Paleolitik insanın mağaralardan, bu yakın ve sürekli oturulabilir, bozkır karakteri nedeniyle tarım yapılabilir mekânlara geçişi arasında bir ilişkiyi akla getirmektedir.

Türkiye'de Neolitik Yerleşmelerin Dağılımı

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Projesi verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

<http://www.tayproject.org/trhome.html>

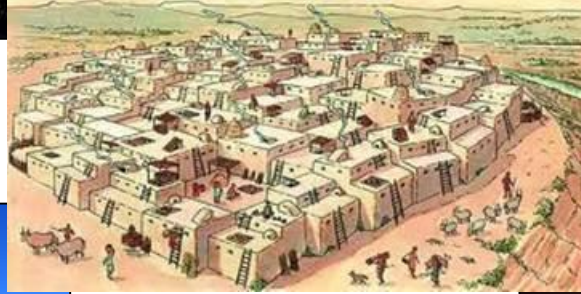
- Toplayan/avlayan, sonra üreten/evcilleştiren ve yerleşmiş insanın ihtiyaçları; keşifleri, buluşları ve arayışları da beraberinde getirmiştir.
- Neolitik, yani insanın yerleşik hâle gelerek tarım yapmaya başladığı dönem, Anadolu topraklarındaki insan topluluklarının zihinsel gelişmeleri sonucunda, becerilerinin arttığı, evlerle birlikte çeşitli ev aletlerinin yapıldığı (*çanak-çömlek vb*), hayvan kılıları ve bitki liflerinden dokuma ürünlerinin elde edildiği bir dönemi ifade eder.

- M.Ö. 8.bin yıla tarihlenen ve bir Neolitik yerleşmesi olan Aşıklı Höyük’ün (Gülağaç/Aksaray) kuruluş yeri özellikleri şunlardır:
 1. **Melendiz ırmağının kenarında yer almıştır.**
 2. **Hasan Dağı ve Melendiz Dağı’nın tüf, andezit, bazalt, obsidyen gibi yapılarda, ev aletleri ve silah yapımında kullanılan ve o dönem için önemli ham madde kaynaklarının yakınındadır.**
 3. **Arpa, buğday ve bezelyegil tarımı için elverişli topraklara sahiptir.**
 4. **Yaşamaya ve tarımına uygun iklim koşulları hüküm sürmektedir.**
 5. **Avlamak ve evcilleştirmek için koyun, keçi, domuz, at, karaca, tavşan gibi çok sayıda yabani hayvanın yaşam alanı içindedir.**
- Aşıklı Höyük’ün bulunduğu alanda insan topluluklarının yaşamı için uygun **klimatik ve geçimle ilgili koşulların varlığı**, bu yerleşmeyi kuranların yarı göçebe bir yaşam biçimini bırakarak sürekli yerleşik bir düzene geçişini sağlamıştır.

Aşıklı Höyük (Gülağaç/Aksaray)

Hasan Dağı

Çatal Höyük (Çumra/Konya)

- Mekânın simetrik sembollerle algılandığı ve kabile düzeninin kurulduğu bir toplumsal evrim aşamasında, gece-gündüz, aşağı-yukarı, güneş-ay, yaşam-ölüm, kıtlık-bolluk karşıtlıkları toplum düzeninde **sembolik mekân** anlayışı egemen durumdadır.

- Anadolu’da Kalkolitik çağda (M.Ö.4750-3000), bakırdan yapılan aletler, kullanılmaya başlamış, yerleşilen alanların sınırları genişlemiş ve yerleşmeler gelişmiştir.
- Mersin’in KB’sındaki Yumuktepe, İstanbul Fikirtepe, Samsun İkiztepe (Amisos), Amik ovası ve Göller yöresindeki bir takım yerleşmeler, bu dönemde kurulmuştur.
- Eski Tunç çağında (M.Ö.3000-2000) ticaret gelişmeye başlamış ve uzak mesafelere uzanmıştır. Beyce Sultan (Çivril), Gözlü Kule (Tarsus), Alishar (Sorgun), Alaca Höyük (Alaca) ve Troya’da (Çanakkale) bu döneme tarihlenen yerleşmelerdir.
- Efes ve Milet antik kentleri gibi denize yakın olan Troya, ilk olarak Çanakkale Boğazının güneyinde bir liman kenti olarak kurulmuştur. Zamanla Karamenderes nehrinin kent kıyılarına taşıdığı alüvyonlar nedeniyle denizden uzaklaşmış ve önemini kaybetmiştir. Bu yüzden yaşanan doğal felaketler ve saldırılar sonrasında yeniden iskan edilmeyip, terk edilmiştir.

Troy
Nine periods in the settlement-hill of Hisarlık

Ilios
Ilion
Ilium
Truva

Troy today

- Early Bronze Age
- Late Bronze Age
- Classical Antiquity

Troy IX
(85 B.C.–A.D. 500)

Cutaway diagram of the nine periods

Troy VIII
(8th c.–85 B.C.)

Troy VII
(1250–1000 B.C.)

Homeric Ilios

Troy VI
(1800–1250 B.C.)

Troy V
(1900–1800 B.C.)

Troy IV
(2100–1900 B.C.)

Troy III
(2400–2100 B.C.)

Troy II
(2500–2400 B.C.)

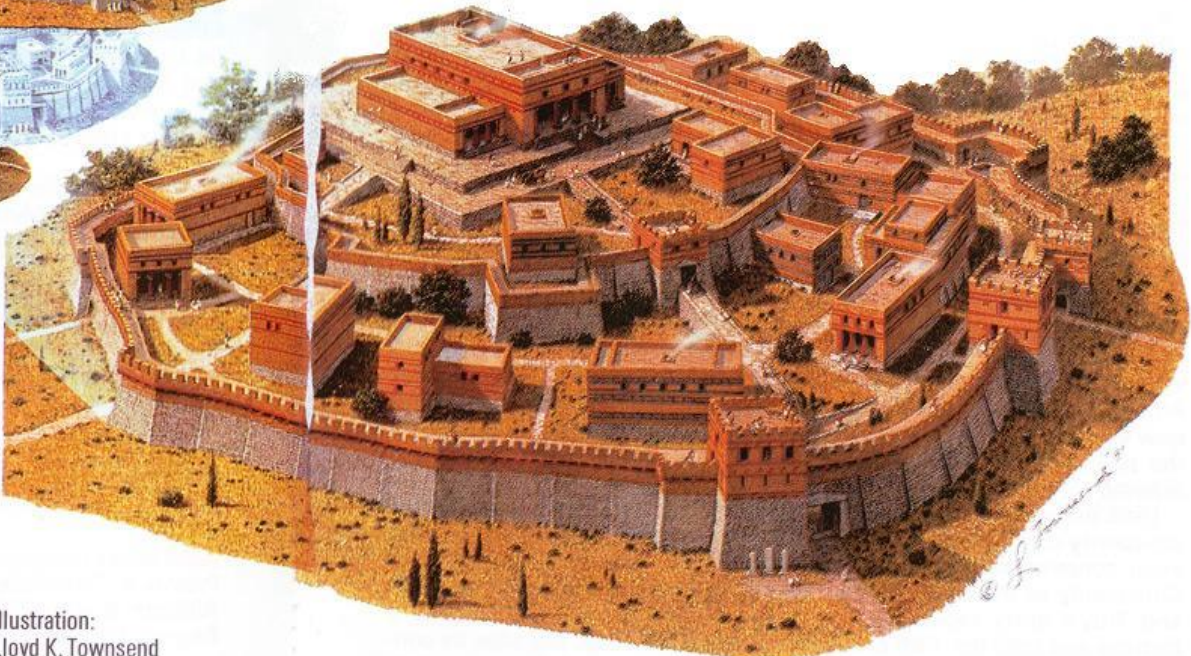

Illustration:
Lloyd K. Townsend

- Bölgeler ve yerleşmeler arası ticaret, M.Ö. II.Bin yıllarda, Hitit devletinin kuruluşundan biraz önce çok önemli bir boyuta ulaşmıştır. Mezopotamya'nın çöller ve denizlerle kuşatılmış olması, bu toprakların halkını kuzeye, Anadolu'ya yöneltmiştir.
- Hititlerle aynı çağda, Doğu Anadolu'da Urartular, İç Anadolu'nun batısında Frigler (M.Ö.1300 yıllarında) yaşıyordu.

- Urartu devletinde kale-kent yerleşme tipi yaygındı. Bu tip yerleşme kavimler arası mücadele, istila ve yağmacılığın yaygınlığı, arazi koşullarının engebeli oluşu nedeniyle doğmuştu.

- Anadolu’daki Hititlerin Mezopotamya’daki Asurlularla ticareti, Eski Tunç devrinde doğmaya başlayan kentlerin gelişmesine neden olmuş, bunun doğal bir sonucu olarak her kentte ticareti ve dinsel örgütleri düzenleme ve denetleme, yerleşmelere yeni işlevler kazandırmıştır. **Hattuşa** (Çorum-Boğazkale), Kayseri civarındaki **Kaneş** (Kültepe) kentleri bu dönemin önemli yerleşmeleri olmuşlardır.
- Hitit dilinde yerleşim birimlerine *happiriya* denilmekteydi. Etimolojik olarak bu sözcüğün iş, **ticaret** anlamına gelen *happir* den geldiği, aynı zamanda da **zenginlik** anlamına gelen *happinanın* ticaret kelimesinden türetildiği iddia edilmektedir. Bütün bunlar Hitit kentlerinde ticaretin önemli bir işlev olduğuna işaret etmektedir.

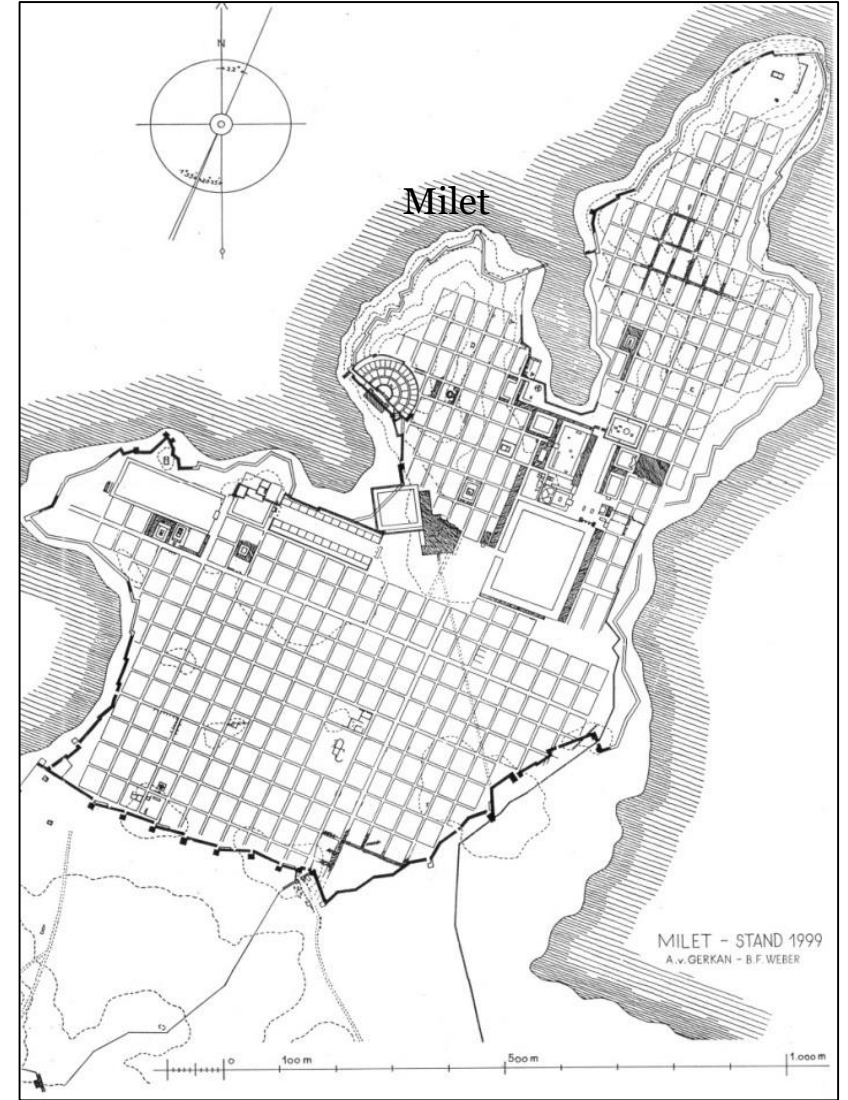

Sardes (Salihli/Manisa)

İlk altın para

- M.Ö. 7.yüzyıl sonrasında kurulan Lidya krallığı, Ege çöküntü ovalarında tarımsal gücün ve ticaretin etkisiyle refah içinde kentlerin kurulmasına vesile olmuştu.
- İyonlar, Ege kıyılarına yerleşerek İzmir, Efes, Milet, Foça, Knidos, Bodrum gibi kentleri kurarak bir sistem oluşturmuştu. Bu kavim, Akdeniz’deki deniz ticaretini ve Anadolu’nun içlerinden gelen kervan ticaretini elinde tutarak liman kentlerini geliştirmişti.
- İyon koloni kentleri sonraları Marmara denizi ve Karadeniz kıyılarına taşmıştır. Gelibolu, Lapseki, Mudanya, Gemlik, Marmara Ereğli, Tekirdağ, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon gibi koloni merkezleri bu sayede ortaya çıkmıştı.

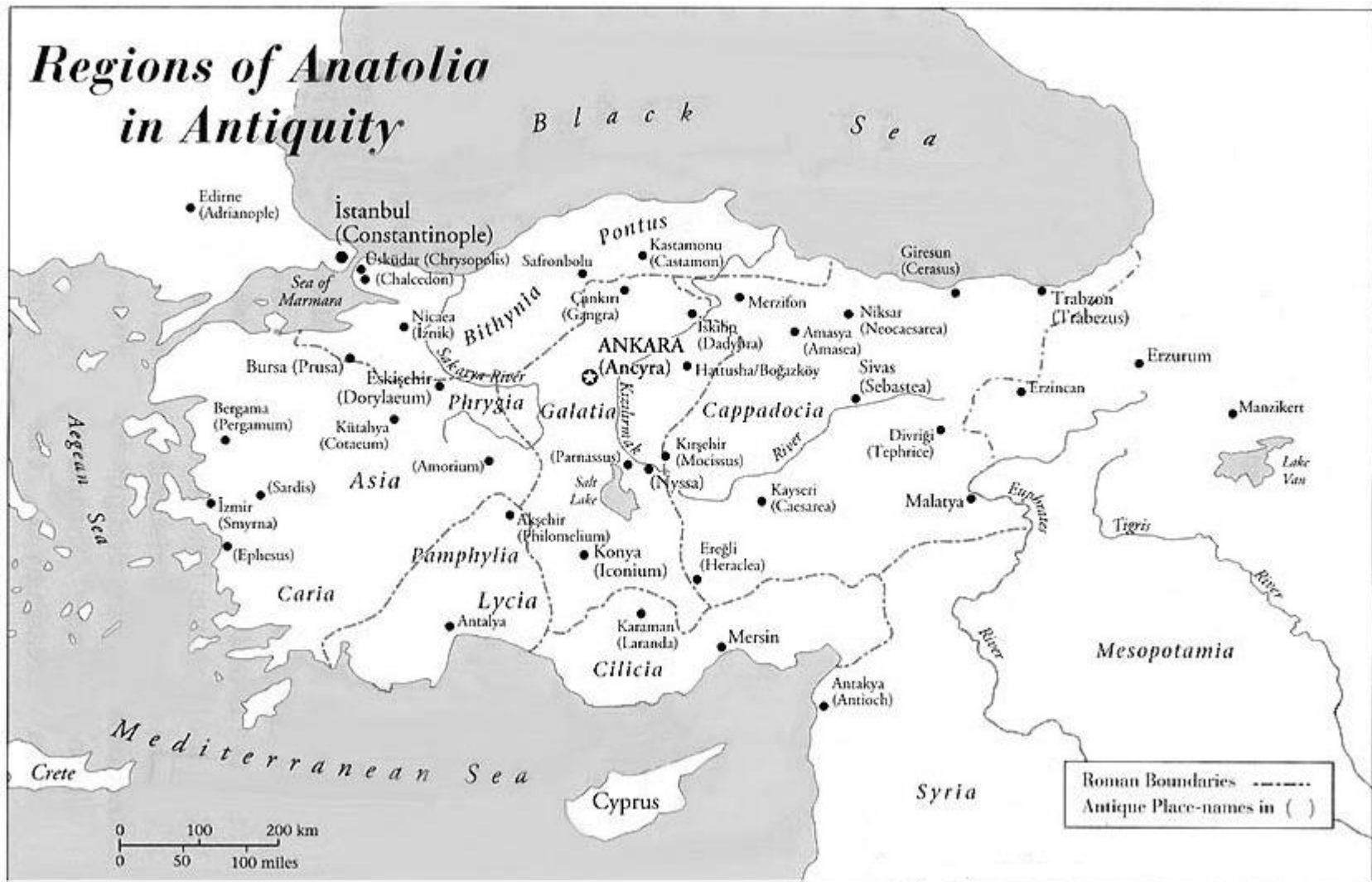
- Toplumsal evrim ve mekân düzeninde zamanla meydana gelen değişiklikler, toplumda bir hiyerarşi ve yerleşmelerde de bir kademelenme doğurdu.
- Hiyerarşide büyük şeflerin oturduğu **şefler sisteminin merkezi**, onun altında şeflik merkezleri ve diğer yerleşmeler yer almaktaydı ve bu toplumsal ve **mekânsal düğümlenme**nin de başlangıcı anlamına gelmekteydi.
- Dünya yerleşme sisteminde, şeflik sisteminin ardından ilk devletler ve mekânın politik bütünleşmesi aşamasına ulaşılmıştır.
- Devlet merkezi, bölgesel yönetim birimleri ve yerel yönetim birimleri bu mekânsal dizilişte üst sıralarda bulunurken, arazinin zenginlik olarak görüldüğü bu toplum-mekân düzeninde, yayılma ve yeni alanların işgali, feodal yapı egemendir.

- Yerleşme açısından Roma devrinde, Anadolu toprakları yeniden canlanışa tanık olmuş, bu dönemde yeni yol ağı ve kentler inşa edilmişti.
- Roma döneminin ardından Ortaçağ’ın uzunca bir bölümünü Bizans egemenliğinde geçiren Anadolu, ticaret yollarının burada düğümlenmesi nedeniyle kazançlı çıkmış, ticaret kentleri daha da gelişmişti.
- 12. yüzyılda yeniden canlanan Avrupa’nın rekabeti, Bizans kentleri gibi devletinin de sonu olmuştu.

- 1071 Malazgirt Savaşı ardından Türk boyları Anadolu’ya göç etmiştir ve Hıristiyan köylerinin arasındaki boşluklara Türk köyleri kurulmuştur.
- Selçuklu Devleti’nin kuzey, güney ve batı sınırlarını koruma görevi verilen, hayvancı konar-göçerler yarı yerleşik bir düzeni seçmiş, alt ve üst kuşaklar (*kışlaklar ile yaylaklar*) arasında yer değiştirmiştir.
- Yeni toprak sistemiyle kırlar düzene sokulmuştur, Anadolu’daki harap ve eski önemlerini kaybetmiş kentler imar edilmiştir (Sebasteia-Sivas, Caesaria-Kayseri, İkonium-Konya, Melitene-Malatya, Herakleia-Ereğli), bazı yeni kentler kurulmuştur (Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Seydişehir, Alanya).
- Selçuklu Türkiye’sinde kentler; medreseler, camiler, kervansaraylarla yeni kimlik ve görünümlere sahip olmuştur.

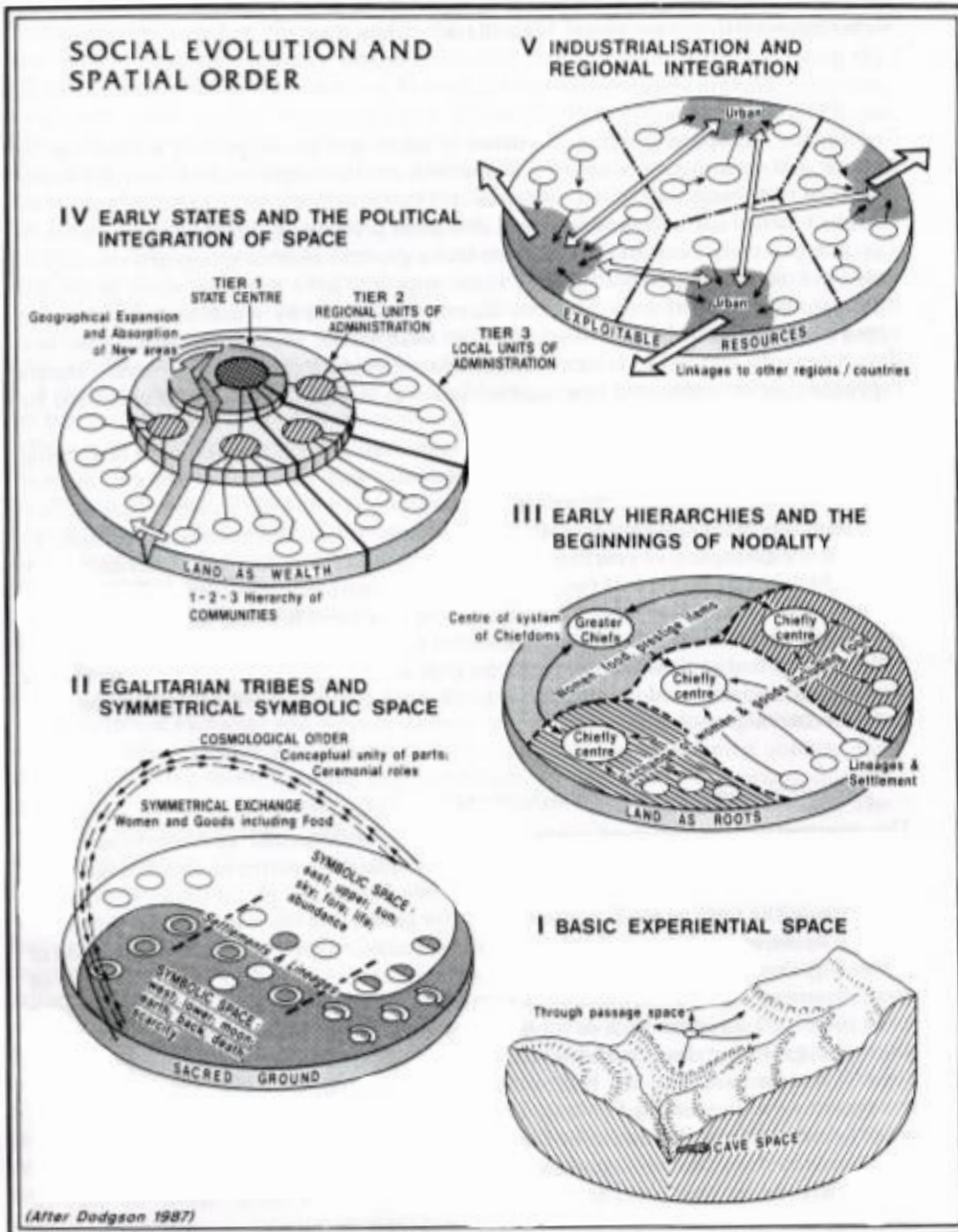
- Bilecik-Söğüt civarına yerleşen Osmanlılar, zapt ettikleri verimli ovalarındaki Rum köylerine dokunmamış, boş alanlara boylar halinde yeni yerleşim merkezleri kurulmuştur.
- Genişleme politikası gereği, sıçrama tahtası olarak kullanılan yerlere veya eskiden beri kentsel özellik gösteren merkezlere cami, han, hamam gibi tesisler kurularak buralar şenlendirilmiştir (abad edilmiştir).
- Hâkimiyet altına alınan yerlerin savunulması ve korunması için kaleler onarılmış, yeni denetim noktaları oluşturulmuştur.

1. **Gezici, Avcı-Toplayıcı Paleolitik Evresi:** Yerleşme sisteminde, deneyime dayalı mekân kavramıyla örtüşen toplumsal evrim ve mekânsal düzene karşılık gelen bir evre.
2. **Neolitik İlk Yerleşme ve Tarım Evresi:** Mekânın simetrik sembollerle algılandığı ve kabile düzeninin kurulduğu bir toplumsal evrim aşaması. Gece-gündüz, aşağı-yukarı, güneş-ay, yaşam-ölüm, kıtlık-bolluk karşıtlıkları toplum düzeninde sembolik mekân anlayışı.
3. **Şeflikler Evresi:** Toplumsal evrim ve mekân düzeninde zamanla meydana gelen değişikliklerle, toplumsal hiyerarşi, yerleşmelerde bir kademelenme. Büyük şeflerin oturduğu, şefler sisteminin merkezi, onun altında şeflik merkezleri ve diğer yerleşmeler yer almaktaydı.
Toplumsal ve mekânsal düğümlenmenin başlangıcı.

4. **Devletler Evresi:** Dünya yerleşme sisteminde, şeflik sisteminin ardından ilk devletler ve mekânın politik bütünleşmesi aşamasına ulaşılmıştı. Devlet merkezi, bölgesel yönetim birimleri ve yerel yönetim birimleri bu mekânsal dizilişte üst sıralarda bulunurken, toprağın zenginlik olarak görüldüğü bu toplum-mekân düzeninde, yayılma ve yeni alanların işgali, feodal bir yapı egemendi.
5. **Sanayi Toplumu Evresi:**
6. **Bilgi Toplumu (Küreselleşme) Evresi:**

Roberts, B. K. (1996). *Landscapes of Settlement: Prehistory to the Present*. London and New York: Routledge, s.147